

Spis treści

Wstęp	7
1. Zróżnicowanie Europy Środkowo-Wschodniej	9
1.1. Struktura etniczna	9
1.1.1. Uwagi ogólne	9
1.1.2. Zmiany w strukturze etnicznej EŚW w XX wieku (do początku lat 90.)	11
1.1.3. Zmiany w strukturze etnicznej EŚW od 1989 roku	23
1.2. Struktura wyznaniowa	31
1.3. Zróżnicowanie kulturowe, polityczne i ekonomiczne	42
1.3.1. Kryterium kulturowe.	42
1.3.2. Kryterium polityczne	50
1.3.3. Kryterium ekonomiczne	54
2. Najważniejsze kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku	58
2.1. Kluczowe pytania	63
2.2. Typologia współczesnych kwestii narodowościowych	71
2.2.1. Kryterium: secesja	73
2.2.2. Kryterium: tradycje państwowe i kultura polityczna	83
2.2.3. Kryterium: sposób uzyskania (lub odzyskania) suwerenności	92
3. Terytoria sporne w Europie Środkowo-Wschodniej	96
3.1. Przyczyny niestabilności granic i roszczeń terytorialnych	97
3.2. „Najgorętsze” spory terytorialne w Europie Środkowo-Wschodniej	114
3.2.1. Wielka Bułgaria (Велика България).	117
3.2.2. Wielkie Węgry (Nagy-Magyarország)	120
3.2.3. Wielka Albania/Albania Etniczna (Shqipëria Etnike)	124
3.2.4. Wielka Rumunia (România Mare)	130

3.2.5. Wielka Macedonia/Zjednoczona Macedonia (Обединета Македонија)	134
3.2.6. Wielka Serbia, Wielka Chorwacja, Wielka Bośnia, Wielka Czarnogóra (Белика Србија, Velika Hrvatska, Velika Bosnia, Белика Српа Гора)	136
3.2.7. Wielka Słowenia/Zjednoczona Słowenia (Zedinjena Slovenija) . . .	147
3.2.8. Wielka Grecja (Μεγάλη Ελλάδα).	149
3.2.9. Wielka Finlandia (Suur-Suomi).	152
3.2.10. Tysiącletnia Rzesza, Imperialne Włochy, stalinowski ZSRR	157
3.3. Pozostałe spory terytorialne w Europie Środkowo-Wschodniej	159
4. Mniejszości narodowe, państwa zorientowane narodowo i „zagraniczne jczyzny”: model analityczny Rogersa Brubakera i jego krytyka	164
5. „Klimat etniczny” w państwach Europy Środkowo-Wschodniej – próba typologizacji	178
5.1. Rodzaje „klimatów etnicznych”	178
5.2. Klasyfikacja państw na podstawie kryterium „klimatu etnicznego” . .	181
5.3. Typy konfliktów etnicznych na poziomie lokalnym	183
Bibliografia	189
Źródła	189
Opracowania	191
Wykaz tabel	196
Wykaz rysunków	198

Wstęp

Rok 1989 dla Europy Środkowo-Wschodniej oznacza nie tylko wyzwolenie spod komunistycznego jarzma i festiwal wolności dla narodów pozostawionych decyzją mocarstw za żelazną kurtyną. Już w pierwszych miesiącach od rewolucji obalających dyktatorskie rządy słychać było strzały i huk artylerii. Symbolem krwawych początków nowej ery w historii Europy Środkowo-Wschodniej była seria krwawych konfliktów w rozpadającym się państwie jugosłowiańskim, a także płonący Kaukaz i seria zamieszek w państwach nadbałtyckich. Europa Środkowa – Polska, Węgry i Czechosłowacja szczęśliwie uniknęły wojennego scenariusza, choć ostatecznie z wymienionych państw doświadczyło zimnej wojny domowej, która zakończyła się ostatecznie decyzją o podziale państwa z dniem 1 stycznia 1993 roku. W wyniku rozlicznych konfliktów zasadniczo zmieniła się mapa polityczna regionu, a na skutek czystek etnicznych i „dobrowolnych” migracji – także mapa etniczna i wyznaniowa. Wiele, zwłaszcza nowo powstałych, państw musiało zdefiniować swoje priorytety i cele w zakresie polityki etnicznej i związanej z nią ściśle w warunkach naszego regionu – polityki zagranicznej.

Niniejsza publikacja nie stanowi próby omówienia najważniejszych konfliktów narodowościowych, jakie miały miejsce na przestrzeni ostatnich ponad dwóch dekad. Istnieje bowiem wiele monografii i podręczników, które ów cel dostatecznie dobrze zrealizowały. Konflikty w b. Jugosławii, w b. ZSRR doczekały się licznych opracowań w literaturze krajowej i zagranicznej. Naszym celem, w ramach trzeciego tomu z serii *Kwestie narodowościowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, była próba spojrzenia przekrojowego i wskazania na najważniejsze tendencje odnośnie do przemian etnicznych dokonujących się w regionie. Dlatego też punktem wyjścia jest omówienie zasadniczych różnic i podobieństw w zakresie struktury etnicznej i wyznaniowej poszczególnych państw w perspektywie niemal trzech dekad, a także zwrócenie uwagi na zróżnicowanie kulturowe, polityczne i ekonomiczne jako warunkujące powstawanie lub – odwrotnie – uśmierzanie konfliktów etnicznych (rozdział pierwszy). Podjęliśmy także problem najważniejszych kwestii narodowościowych poprzez wskazanie na określone czynniki warunkujące, głównie o charakterze politycznym (rozdział drugi). Postanowiliśmy wreszcie dokonać kompleksowej klasyfikacji poszczególnych

konfliktów terytorialnych, analizując poszczególne wielkie idee związane z zakresem roszczeń terytorialnych obecnych w różnego rodzaju nacjonalistycznych narracjach (rozdział trzeci). Wreszcie podjęliśmy polemikę z popularnymi i często przywoływanymi tezami Rogersa Brubakera na temat specyfiki wschodnioeuropejskiego nacjonalizmu okresu lat 90. XX wieku (rozdział czwarty) oraz krótko odnieśliśmy się do zagadnienia tzw. klimatu etnicznego, właściwie jedynie sygnalizując ów temat, który wymaga głębszych analiz (rozdział piąty).

Gdy ukazuje się ta książka, jesteśmy świadkami czegoś, co dla wielu na progu lat 90. XX wieku było nie do wyobrażenia, a mianowicie, obecnie o etniczności, separatyzmach, wrogości na tle etnokulturowym o wiele więcej mówi się w odniesieniu do Europy Zachodniej, gdzie po pierwsze -od wielu lat obserwuje się procesy etnicznego przebudzenia (*ethnic revival*), a po drugie – rozpoczyna się poważna dyskusja dotycząca porażki w kwestii integracji imigrantów z państw muzułmańskich, którą uświadamiają nam coraz częstsze zamachy terrorystyczne motywowane religijnie w Europie Zachodniej. O ile sam region Europy Środkowo-Wschodniej, jeśli nie liczyć toczącego się od 2014 roku rosyjsko-ukraińskiego konfliktu na Ukrainie, jest stosunkowo spokojny, o tyle z każdej niemal strony sąsiaduje z regionami i państwami niestabilnymi lub mogącymi stanowić zagrożenie dla integralności terytorialnej państw EŚW.

Autorzy będą zobowiązani Czytelnikom za przesyłanie wszelkich, zwłaszcza krytycznych uwag, do niniejszej publikacji, które mogłyby zostać uwzględnione w ewentualnych późniejszych wydaniach. Swoje polemiki i komentarze prosimy nadsyłać na adres: r.zenderowski@uksw.edu.pl.

1

Zróżnicowanie Europy Środkowo-Wschodniej

Współczesne stosunki etniczne w regionie Europy Środkowo-Wschodniej należy analizować, mając na uwadze szereg podziałów – różnic w zakresie: struktury etnicznej, religijnej, kulturowej, politycznej i gospodarczej. Przyjrzymy się im bliżej w ramach niniejszego rozdziału, zwracając szczególną uwagę na współczesną strukturę etniczną i wyznaniową interesującego nas regionu.

1.1. Struktura etniczna

1.1.1. Uwagi ogólne

Zmiany w strukturze etnicznej Europy Środkowo-Wschodniej analizować można w dwóch perspektywach czasowych: **(a) długiej** – obejmującej zmiany na przestrzeni XX wieku – od przełomu XIX i XX wieku lub od pierwszych spisów powszechnych w okresie międzywojennym do pierwszych spisów po 1989 roku, **(b) krótkiej** – obejmującej zmiany struktury etnicznej od upadku komunizmu w EŚW po przełom 1. i 2. dekady XXI wieku.

W obydwu przypadkach centralną cezurą czasową jest przełom lat 80. i 90. XX wieku. Na początku lat 90. XX wieku rozpoczął się proces dekonstrukcji lub rozpadu wielonarodowych federacji (ZSRR, Czechosłowacja, Jugosławia). Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku stanowi zdumiewający przykład zachodzących w krótkim czasie procesów państwowotwórczych. W 1989 roku, w Europie Środkowo-Wschodniej (nie licząc Grecji, Turcji, Austrii, RFN i Finlandii) było zaledwie osiem państw. W 2008 roku, po ogłoszeniu niepodległości przez rząd w Prisztinie (Kosowo),

powstało dwudzieste państwo (do tej listy można pod pewnymi warunkami zaliczyć także faktycznie niepodległe, lecz nieuznawane międzynarodowo Naddniestrze). W statystykach tych należałoby także ująć faktycznie niepodległe proklamowane w czasie wojny w Chorwacji Republikę Serbskiej Krajiny, która nie zdołała obronić swej niepodległości, oraz proklamowane w czasie wojny w Bośni Republikę Hercegowiny i Republikę Serbską, które na skutek porozumienia pokojowego z Dayton oficjalnie podporządkowały się władzom centralnym. Poważne wątpliwości budziłoby natomiast uwzględnianie w tym zestawieniu proklamowanych tzw. Donieckiej i Ługańskiej Republik Ludowych, gdyż są to podmioty powołane na potrzeby geopolitycznej rozgrywki Rosji względem Ukrainy, niż rzeczywiście aspirujące do niepodległości lub autonomii. Oznacza to, że w ciągu niespełna 20 lat, w EŚW powstało aż dwanaście nowych państw! Widać to doskonale na przykładzie Polski, która w ciągu zaledwie trzech lat (1990-1992) „straciła” wszystkich swoich sąsiadów: Niemiecką Republikę Demokratyczną (1990), Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (1991) oraz Czechą i Słowacką Republikę Federacyjną (1992).

Na osobną uwagę zasługuje relacja między porządkiem polityczno-prawnym a procesami etnicznymi w omawianym regionie. Po pierwsze, zauważamy procesy (często gwałtowne) w zakresie struktury etnicznej poszczególnych państw, z których każde, bez wyjątku, dąży do zapewnienia jednolitości etnicznej w drodze asymilacji lub wysiedleń (raczej nie w drodze wymiany terytorium) lub do zastąpienia idei narodu etnicznego – ideą narodu etniczno-politycznego (np. czechosłowackiego czy jugosłowiańskiego). Po drugie, należy zwrócić uwagę na ciągły, wspomniany już nieprzerwany proces powiększania się liczby państw w Europie Środkowo-Wschodniej. Po secesji Kosowa i Czarnogóry wydawał się on bliski finału, jednak z powodu wciąż nieuregulowanego statusu Naddniestrza, trwającego konfliktu na Ukrainie i proklamowaniu samostanowienia Ługańskiej i Donieckiej Republik Ludowych, kwestia powstania nowych państw/parapaństw może być wciąż aktualna.

Konsekwencją powstawania nowych państw są liczne przemieszczenia ludności (vide: czystki etniczne w Bośni i Hercegowinie, Kosowie, Chorwacji) i działania na rzecz ujednolicenia struktury etnicznej podejmowane przez poszczególne rządy, a mające znamiona polityki asymilacyjnej (vide: Łotwa, Estonia). Należy przy tym pamiętać, że w kilku przypadkach (Słowacja, Słowenia, Chorwacja, Macedonia, Kosowo, Bośnia i Hercegowina, Białoruś, Ukraina) mamy do czynienia z brakiem wcześniejszych tradycji państwowych w sensie posiadania odrębnej państwowości (poza epizodycznymi momentami), a w przypadku dalszych kilku państw (Litwa, Łotwa, Estonia) z krótkim doświadczeniem odrębnej państwowości z okresu międzywojennego.